

HOITSY PÁL, AVAGY EGY MAGYAR „IMPERIALISTA” A XIX. SZÁZAD VÉGÉN

BOHONY NÁNDOR

(Közlésre érkezett: 1977. január 25.)

Hoitsy Pál közírói szereplése és sajátosan irreális eszmevilága, melyet az itt következőkben szeretnék bemutatni és elemzés tárgyává tenni, elsősorban mint különös, időhöz és korhoz kötött *kórjelenség* érdemelheti meg a türelmes olvasó figyelmét, és mint ilyen is csak annyiban, amennyiben az egyes korok kórtüneteinek is sajátos arculatuk van, és – bármiként vélekedjünk is róluk – éppúgy hozzátartoznak koruk történetéhez, mint a normális jelenségek. Eljárásom és sajátos témaválasztásom egyedül csak az mentheti, hogy a hasonló jelenségek vizsgálatára korántsem e szerény dolgozat az első kísérlet.

Mielőtt dolgozatom tulajdonképpeni tárgyára térnék, szeretném elmondani, hogy Hoitsyhoz és elvbarátaihoz Bánffy Dezső nemzet-szemléletét és politikai tevékenységét vizsgálva vezettek el a kutatás szálai, és „szelleménél” való időzésem voltaképp nem több, mint az extrém jelenségek világába tett rövid szellemi túra, melyre szintén nem a jelen dolgozat az első példa a szakirodalomban.

Hoitsy annak a különféle pártállású elemekből összeállt – egyébként rendkívül laza és heterogén – csoportnak volt az egyik megalomániás, periférián mozgó, bár kétségtelenül hangos képviselője, amely a múlt század végén szélsőséges eszméivel vonta magára a közvélemény figyelmét, és melynek tagjaiban a magyar „imperializmus” képviselőit szokás felismerni a történelmi irodalomban.¹ E sajtóban és parlamentben szereplő, számos ellentétet mutató, és az eszmék síkján is csak főbb pontokon találkozó, éppen ezért fogalmi körbe is csak nehezen kényszeríthető csoportot általában Beksics Gusztáv, Jancsó Benedek, Eötvös Károly, Porzolt Kálmán, Rákosi Jenő és Falk Miksa nevével szokás fémjelezni,² akik – mint ismeretes – az újságírás, a szépliteratúra, valamint a tudományos élet berkeiből léptek a politikai színpadra s így tulajdonképpen igazi, a szó klasszikus értelmében vett politikus nem is volt közöttük, noha egyikük-másikuk a tisztelt ház tagságát is a magáénak mondhatta. Nem lehet feladatunk e helyen a csoport részletekbe menő jellemzése, röviden mégis jeleznünk kell, hogy míg egyes képviselői (Beksics és Jancsó) csupán a magyarság Kárpát-medencei szupremáciájának teljesebbé tételén fáradoztak, addig mások (Hoitsy és Rákosi), ezt a magyar állam délkeleti irányú területszerzésének igényével kapcsolták egybe. A körjük csoportosulókról nagy vonalakban csupán annyit, hogy azok a dzsentri köreiből vagy részint a dzsentrit majmoló, nem egyszer idegen eredetű középpolgárságból kerültek ki, akiknek származása – mint arra már Horváth Zoltán is joggal mutatott rá – kis mértékben sem indokolta azokat a szélsőséges elveket és azt az ügybuzgalmat, mellyel eszméik terjesztésében közreműködtek.³

Hoitsy Pál 1850. december 31-én, a Pest megyei Vatyán pillantotta meg a napvilágot. Pesten és Berlinben folytatott bölcsészeti tanulmányait bevégezve, előbb a pólai obszervatóriumban volt csillagász, később főreáliskolai tanárként működött, míg végül politikusnak csapott fel. Számos tudománypszerszerűítő írása mellett kora egyik legnépszerűbb csillagászának, Camille Flammarionnak A csillagvilág csodái című művét fordította magyarra. 1892-től 1910-ig a Függetlenségi Párt Ugron vezette frakciójához tartozott és ezekben az években élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki, erélyesen szállva síkra a magyar állam délkeleti irányú hódításainak szükségszerű volta mellett. A csillagászi tekintélyére, tanári múltjára egyaránt adó Hoitsy később Budapesten 1894-ben közzétett *Jövők és az uralkodóház. Geológia, mint politikai tényező*, majd 1902-ben ugyancsak a fővárosban megjelent *Nagymagyarország. A magyar történet jövő századai* című munkájában adott „tudományos” összefoglalást lázálmairól.

Szerzőnk — magyar kortásainak többségétől eltérve — nem históriai, hanem geopolitikai tételekre alapozta koncepcióját, melynek elemeit egy korabeli német munkából, *Bernhard von Cotta Deutschlands Boden* című művéből merítette. Geopolitikai vezérelvei a következőkben summázhatók; „... egy nemzet uralmának térbeli határait nem a véletlen szabja meg, hanem a geográfiai viszonyok. Minden nemzet utalva, sőt kényszerítve van rá, hogy bírja az egész földet, melynek vizei az ő főfolyamába ömlenek.”⁴ Emellett a természetes határok fontosságát emelte ki, amennyiben hangsúlyozta, hogy azok a körülmények tekinthetők ideálisnak, mikor a honvédelmet támogató természetes akadályok az állam területét lezáró határokkal esnek egybe, azonban minden „tudományossága” sem óvta meg attól, hogy igen gyakran ne keveredjék ellentmondásba a rendszere alappilléreit képező geográfiai elvekkel, minthogy hódító étvágya hovatovább meghaladta azt a mértéket, amelynek keretei közé „geográfiai igazságai” zárták volna.

Eszméinek optikáján át vizsgálva a dolgokat, szerzőnk a történeti Magyarország helyzetét e tekintetben cseppet sem találta kielégítőnek, sem megnyugtatónak, állandóan tartva a kelet és nyugat erőinek tradicionálisan bekövetkező összeapásától és a szomszédságból leselkedő veszedelmektől — mint írta — „... a magyar nemzet kénytelen lesz vele, ... hogy védekezzék szomszédainak folytonos támadásaival szemben”⁵ — koncepciója alaptézisévé a határok átalakításának gondolatát tette. Ennek kapcsán mindenekelőtt arról igyekezett meggyőzni kortásait, hogy az ország biztonsága parancsolóan követeli meg, hogy egyfelől a déli határokat a „Balkán vízvázasztójáig”⁶ kell kitolni, másfelől pedig (mihelyt a nemzetnek módjában áll) a nyugati határ azon szakaszának megerősítéséről kell gondoskodnia, hol a Duna magyar földre lép. „... Hódítástól hódításig kell mennie a nemzetnek, ... — írta — míg országa természetes határokat nem nyert minden felé.”⁷

Tudós szerzőnk ügyet sem vetve a nemzetközi erőviszonyok alakulására, egy délkeleti irányú magyar térhódítás tervét dolgozta ki, amelynek indoklásául teljesen elegendőnek tartotta, hogy egyszerűen csak „magyar” érdekekre hivatkozzék. Ime, szerzőnk érvelése: „... be fog állani az a szükség, hogy imponáló túlsúlyt szerezzünk délkeleti határainkon a magyar érdekeknek. Ki uralkodik odalent, s milyen kormányforma mellett, az lehet ideig-óráig másodrendű kérdés, ... de akárki uralkodik is, nagyobb mértékben kell ott a magyar érdeknek érvényesülnie, mint jelenleg történik.”⁸ Hódítási vágya első áldozatául Szerbiát szemelte ki, melynek népét jeles geográfusunk államalkotásra képtelennek deklarálta. „... A szerb nép legújabb története afelől tesz tanúságot — így Hoitsy —, hogy nincsenek meg benne azok a politikai kvalitások, amelyek az önálló nemzeti lét fenntartásához szükségesek.”⁹ Szerbia meghódítása után Bosznia státuszának átalakítását tervezte, minthogy szerinte ott a közös kormányzás nem hozta meg azokat az eredményeket, amelyeket a magyar politika joggal elvárhatott volna. Arról

azonban, hogy miben állottak voltaképp ezek a remények, mélyen hallgatott, mint ahogy arról sem nyilatkozott, hogy a nemzeti szuverenitás néhány alapvető attributumát nélkülöző Magyarország miként érvényesíthette volna önálló politikai akaratát az efféle kérdésekben közismerten intranzingens magatartást tanúsító Ferenc Józseffel szemben. Az ilyen „mellékes” kérdésektől magát egy cseppet sem zavartató Hoitsy Dalmácia sorsának alternatíváin töprengve, nagyvonalúan túltette magát saját, fennen hirdetett földrajzi elvein, tudniillik azon az elemi tényen, hogy a dalmát föld a Balkán víz-választójának túlsó oldalán terül el, a hódítás jogát már közgazdasági szükséggel magyarázta, kijelentvén, hogy Magyarországnak szüksége van a forgalmas kikötővárosokra.¹⁰ Majd a reális megfontolásoknak végképp búcsút intve keletnek fordult, és minden érvelés és magyarázat nélkül, Románia és Bulgária meghódítását vette tervbe, nem vélvén távolinak az időt, amikor Szófia utcáinak forgatagában is magyar beszédet hallani.¹¹

Az előbbieken ismertetett hódítási sorozattól kitervelőjük – teljes joggal! – azt várta, hogy Magyarország elsőrangú európai hatalom lesz, ám téved az olvasó, ha azt hiszi, hogy ezzel Hoitsy Pál lázálmainak a végére jutottunk. A déli hódítások befejeztével a nyugati irányú térfoglalás lehetőségeit vette fontolóra a harminc milliós Magyarországnak fanatikus prófétája, bár az utóbbi esetben a lojalitástól fékezve, már nagyobb önmérsékletről tett tanúságot, ugyanis ennek lehetőségét arra a később bekövetkező időpontra helyezte, amidőn a magyar államra hárult volna az osztrák tartományok megmentésének szerepe.¹²

Itt kívánok rámutatni arra, hogy nemcsak Hoitsy Pál, hanem a kortárs politikusok egész sora osztotta a felfogást, mely szerint a belpolitikai válságoktól gyötört Ausztria többé nem képes eleget tenni annak a vezetőszerpnek, melyet korábban birtokolt, következésképp azt hangsúlyozták, hogy a dualista állam politikai súlyát a magyar korona országaira kell áthelyezni. Mint arra már tanulmánykötetében Diószegi István is rámutatott, a századvég politikusai, illetve politikus generációi a „... tételt, hogy Ausztria erős, amely védelmet nyújt és Magyarország gyenge, mely oltalomra szorul, tökéletesen megfordították. Az új felfogás szerint, melyet Cislajtánia tartós válságára alapoztak, Magyarországnak volt a Monarchia tulajdonképpeni tartóoszlop.”¹³

Hoitsynak azt a felfogását, miszerint „... be kell következnie annak az időnek, midőn a hatalmi túlsúly a kettős Monarchiában Magyarországra esik...”¹⁴ csak megerősítették azon vizsgálatai, melynek során a Kárpát-medencei népek történetét tanulmányozta, különös figyelmet szentelve azon belül is a magyarság politikai szerepének. Studiumának alapgondolatai az alábbiakban foglalhatók össze. Miután joggal szögezte le, hogy az államalapítás műve a jelzett térségben sokkal nagyobb akadályokba ütközött mint kontinensünk nyugati felén, ahol a kelet méhéből időről időre kilökődő néphullámok nem fenyegették nyomtalan pusztulással az ott élőket, annak a véleményének adott hangot, hogy a Kárpát-medencében kialakuló államnak „... csak akkor volt némi állandósága, ... ha egyetlen nemzet bírta az egész területet.”¹⁵ Abban az esetben viszont – folytatatta gondolatmenetét – ha nem egy jogar alatt összpontosult a politikai főhatalom, akkor a kárpát-európai népek békéjét a szakadatlan küzdelmek epochája váltotta fel. Tekintettel arra, hogy a fiatal magyar királyság valóban az egyik legjelentékenyebb politikai tényezője lett a Kárpátok övezte tájnak, Hoitsy számára önként adódott az a „históriai” érv, mely a magyar nemzet szuprematív törekvéseit a történeti fejlődés szerves következményének tekintette. Nemzetszemléletének abszurditása azonban akkor érte el tetőfokát, amikor teljes komolysággal állította azt, hogy a függetlenségtől megfosztott és idegen birodalom keretei közé kényszerített magyarság történelmének e mélypontján sem veszített abból a jelentős politikai szerepből, melyet korábban vitt, mert „... az egész birodalom sorsára a Duna–Tisza menti tartomány nehezedett

reá.”¹⁶ E nyilatkozat után úgy véljük, fölösleges is hangsúlyozni, hogy tudós geográfusunk számára egy percig sem volt kétséges az a kortársak körében is általánosan elfogadott föltevés, hogy a Kárpát-medence politikailag legszámottevőbb etnikai állománya a magyarság, Hoitsy legfőbb csak érveinek sajátos voltával tüntethetett.

Miután a maga módján körvonalazta a magyar nemzet „feladatait”, amelyeknek hosszú századokra biztosítaniuk kellett volna az ország jövődjét, és a kuriózumot sem nélkülöző teóriájával „igazolta” e célok „históriai jogosultságát”, azokat a kül- és belpolitikai tényezőket vette bonckés alá, melyek akadályozhatták a nemzetet küldetése teljesítésében.

A kilencvenes évek nemzetközi fejleményeiről szólva, melyek közismerten a Monarchia külpolitikai elszigetelődését és az európai erőviszonyok olyan átalakulását vonták maguk után, amelyek hovatovább a dualista állam nagyhatalmi státuszát is megkérdőjelezték, Hoitsy kifejtette, hogy a korabeli Európát a növekvő békevágy jellemzi, mint írta, „... látjuk, hogy a nemzetközi ellentétek szelidülnek.”¹⁷ Az általános béke óhaját, melyet ő az internacionalizmus terjedésével,¹⁸ valamint a „haza eszméjének” halványulásával¹⁹ magyarázott, azonban nem tartotta zavaró tényezőnek, mivel mind a világbékét, mind a szocialista eszméket gyökértelen utópiának tekintette.²⁰ A pánszláv veszélyt – mindenestre több joggal – mint az erősödő munkásmozgalmat –, ugyancsak „leírta”, mondván, hogy a szomszédos szláv népek vallásában megnyilatkozó különbségek, valamint azok kölcsönös politikai vetélkedése, továbbá az a nagyfokú féltékenység, amely a nyugati hatalmak részéről Oroszországgal szemben megnyilvánul, nem veszélyeztetheti tartósan a magyar állam hegemonista törekvéseit.²¹

Láttuk, geográfusunk Ausztriát tekintette a kettős állam gyengébb pólusának, ezért szerette volna a Habsburg-házat nemzeti dinasztíává kvalifikálni, hogy azzal fokozottabb mértékben ismertethesse el a magyar állam politikai igényeit. „... A dinasztíának nemzetivé tétele pedig többet fog használni a magyar nemzetnek, mint egy szerencsésen végződő háború” – állította Hoitsy –²² mert úgy gondolta, hogy e lépés növelni fogja a nemzet presztízsét, s kedvezően befolyásolja majd a nemzetiségi tömegek magatartását. A Habsburgok „megmagyarosításának” folyamatát úgy képzelte el, hogy egyrészt kifejlesztik a „nemzet royalista érzéseit”²³, másrészt pedig száműznek a politikai életből minden olyan ellentétet, mely nézeteltérésre adhat okot a nemzet és annak királya között.²⁴ A cél irreálisára és a megvalósítás eszközeinek komolytalanságára úgy véljük, kár is szót vesztegetni, mert azok képtelenségénél már csak tudorunk politikai antitalentuma volt nagyobb.

Ime, „egy csokor” Hoitsy úr délibábos nacionalizmusából, aki nem látta meg a pusztuló magyar falut, az egykét, s akinek szava sem volt a kétségbeesettekről, a kitántorgó százezrekről, a nemzetet hatalmába kerítő öngyilkos indulatról, a végvidékein etnikai szigetekre töredező magyarságról – egyszóval a nemzet *igazi* bajairól.

Mint minden hódító, a hódítás napóleoni vágyától megszállott (de annak zsenijét tökéletesen nélkülöző) Hoitsy is tisztában volt vele, hogy tervei csak ütőképes hadsereg birtokában válthatók valóra. Ám szomorúan kellett konstatálnia, hogy „... a közös hadseregben hiányzik a közös ideálért dobogó szív,”²⁵ terveinek megvalósítását így az önálló magyar hadseregre alapozta. Ennek megteremtését egyébként igen egyszerűnek vélte, csupán arra van szükség, hogy az osztrák–magyar hadsereg harcászati egységének megbontása nélkül érvényre jusson a magyar csapatok nemzeti szelleme,²⁶ mely – mintegy varázsütésre – automatikusan létrejöhet, ha a magyar ezredek tisztjei felveszik a magyar állampolgárságot, illetve a magyar ezredekben bevezetik a nemzeti vezényszót, amely azzal a „szükségyszerű” következménnyel fog járni, hogy azok előbb vagy utóbb

magukévá teszik az általa megfogalmazott „nemzeti célkitűzéseket.”²⁷ Ehhez már nincs mit hozzátennünk. *Difficile est satiram non scribere!*

Igaztalanok lennének azonban bölcsészünk emlékéhez, ha nem tennénk a fentiekhez, hogy olykor ő is fején találta a szöveget. Az ország gazdasági helyzetét elemezve kénytelen volt elismerni, hogy az szegény, a mezőgazdaság szerkezete nem szerencsés, ipara nem fejlődött kellő mértékben és a kereskedelmi forgalom volumene sem üti meg a kívánt mértéket.²⁸ Mély sajnálattal állapította meg, hogy terveinek megvalósításához az ország gazdasági erőforrásai csekélyek, illetve kérdésessé teszik az általa oly hön óhajtott hódító hadműveletek sikerét. Ezért az ország erőinek tetemes növelésére tervet dolgozott ki. Így többek között javasolta egy vízi szállításra és öntözésre egyaránt alkalmas csatorna létrehozását az Alföldön, továbbá az ipari növények, zöldségfélék termesztésének szorgalmazását, az állatállomány minőségi és mennyiségi feljavítását, valamint ezzel párhuzamosan a takarmányfélések termesztésének fokozását. Ezen túlmenően szükségesnek tartotta az ipar, de különösen a konzervipar állami erőből történő fejlesztését, míg a kereskedelmi forgalom növekedését a vasúthálózat további szélesítése révén kívánta elérni.²⁹ E gazdasági javaslatoktól azonban szerzőjükön kívül, más aligha várhatótt prosperitást!

„Vak tyúk is talál szemet.” Hoitsy úr egyetlen épkézláb eszméje a természet-tudományok tanításának szorgalmazása, illetve az állami oktatás jelentőségének felismerése. „... Önmagától egyetlen nemzet se lesz tudós, tanult vagy művelt. Ez irányban legtöbbet kell még tennie a magyarságnak; . . . mert itt van a legtöbb tennivaló. Most pedig olyan irányt vett a haladás, mely kedvez a természettudományoknak. Amely nemzet legtöbbre viszi e téren, az megelőzheti sok vonatkozásban a többieket.” — írta.³⁰ Az „általános állami oktatás” egyik legfontosabb feladatának pedig a „nemzeti közérzés” fejlesztését tartotta.³¹

Hogy ki volt Hoitsy Pál, összegzés nélkül is világos. Elkészönve a türelmes olvasótól, a mondottakhoz csak annyit tehetünk még hozzá, hogy az ilyen csodabogaraknak korántsem a magyar parlamentben lett volna a helyük.

JEGYZETEK

- [1] Hanák Péter Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. Történelmi Szemle. 1962. 2. sz. 238. l., valamint Gratz Gusztáv A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. I. Bp., 1934. 371. l.
- [2] Horváth Zoltán Magyar századforduló. Bp., 1974. 38., 41. l.
- [3] Horváth i. m. 38. l.
- [4] Hoitsy Pál Jövőnk és az uralkodóház. Geológia, mint politikai tényező. Bp., 1880. 125. l. (A továbbiakban Jövőnk . . .)
- [5] Hoitsy Pál Nagymagyarország. A magyar történet jövő századai. Bp., 1902. 18. l. (A továbbiakban Nagymagyarország)
- [6] Jövőnk . . . 125. l.
- [7] Nagymagyarország 26. l.
- [8] Jövőnk . . . 126. l.
- [9] Nagymagyarország 26. l.
- [10] Nagymagyarország 27. l.
- [11] Uo.
- [12] Nagymagyarország 26. l.
- [13] Diószegi István Hazánk és Európa. Bp., 1970. 367. l.
- [14] Nagymagyarország 62. l.
- [15] Nagymagyarország 18. l.

- [16] Uo.
- [17] Nagymagyarország 38. l.
- [18] Uo.
- [19] Uo.
- [20] Nagymagyarország 41. l.
- [21] Nagymagyarország 46. l.
- [22] Nagymagyarország 64. l.
- [23] Jövőnk . . . 128. l.
- [24] Uo.
- [25] Nagymagyarország 74. l.
- [26] Uo.
- [27] Nagymagyarország 75. l.
- [28] Nagymagyarország 70. l.
- [29] Nagymagyarország 71–73. l.
- [30] Nagymagyarország 66–67. l.
- [31] Jövőnk . . . 128. l.